

Domenico Mario Nuti (1937–2020)

foto: Grzegorz W. Kołodko

Cześć Jego pamięci

Komitet Redakcyjny

JERZY OSIATYŃSKI*

Mario Nuti (1937–2020)¹

Domenico Mario Nuti, znany jako Mario Nuti, urodził się 16 sierpnia 1937 roku w Arezzo w Toskanii, gdzie jego ojciec, nauczyciel i dziennikarz, miał niewielkie gospodarstwo rolne, które zniszczyła powojenna inflacja w połączeniu z ostrym przebiegiem „cyklu świńskiego”. Podobieństwo do losów Michała Kaleckiego, który w młodości musiał rzucić studia, aby zarabiać na życie własne i rodziny po bankructwie małej firmy przędzalniczej swojego ojca wskutek rewolucji 1905 r., a następnie wielkiego kryzysu 1929–1933 i upadku firmy spedycyjnej wuja, w której ojciec Kaleckiego pracował, jest uderzające. Po przejściu na emeryturę Nuti wrócił na odziedziczoną po ojcu ziemię, gdzie z zamiłowaniem zajmował się niewielkim sadem oliwnym. Szkołę w Arezzo skończył z wyróżnieniem² i podjął studia prawnicze na uniwersytecie „La Sapienza” w Rzymie. Jest to zarazem okres formacyjny dla jego poglądów politycznych. W Rzymie poznał katolickiego pisarza Danilo Dolci – poetę i działacza społecznego, który ukazywał nędzę i zaco-fanie południowych Włoch (zob. Dolci 1974), i był ważnym propagatorem ruchu samopomocowego oraz sprzeciwu wobec biedy, społecznego wykluczenia i sycylijskiej mafii, ale bez uciekania się do przemocy (dał się poznać jako „Ghandi z Sycylii”). Saul Estrin, Grzegorz Kołodko i Milica Uvalic piszą o propagowanym przez Dolciego projekcie „białego strajku”, w ramach którego sycylijscy bezrobotni pracowali jako wolontariusze przy budowie dróg. Projekt ten miał ich zdaniem trwały wpływ na zainteresowania i poglądy polityczne Nutiego, który jako temat swojej dysertacji obrał modele wzrostu, a na pierwszej posadzie zajmował się badaniem „biegunów wzrostu” w specjalnym zespole Międzyresortowego Komitetu do spraw Rozwoju Południowych Włoch w Mezzogiorno (zob. Estrin

---

* Prof. dr hab. Jerzy Osiatyński – Instytut Nauk Ekonomicznych PAN, Orcid nr 0000-0001-5539-2556; e-mail: jerzy.osiatynski@gmail.com

¹ W przygotowaniu tego artykułu korzystałem z: Nuti 1972a (wyd. 2 popr. 2000) oraz Estrin, Kołodko, Uvalic 2007. Joannie Kotowicz-Jawor i Grzegorzowi W. Kołodko dziękuję za pomoc fakto- i bibliograficzną oraz za cenne rady do pierwszej wersji tego szkicu.

² W budynku tej szkoły zostały nakręcone sceny szkolne z filmu Roberto Benigniego *La vita è bella* („Życie jest piękne”, 1997), nagrodzonego trzema Oskarami.

i in. 1997), a jego poszukiwania kluczowych czynników wzrostu wspierały się na pracach Alberta O. Hirschmanna, Gunnara Myrdala i François Perroux. Jak pisał w swoim szkicu biograficznym: „Te wczesne doświadczenia osobiste i społeczne na trwałe uodporniły mnie przeciwko teoriom ekonomicznym zakorzenionym w koncepcjach plastycznego kapitału, dobrowolnego bezrobocia i racjonalnych oczekiwań” (Nuti 1972a, s. 463).

Studia ukończył w 1962 roku z dyplomem *cum laude*, co zapewniło mu stypendium Narodowego Banku Włoch. Dalsze studia zamierzał kontynuować na Uniwersytecie w Cambridge. W oczekiwaniu na nie podjął wspomnianą wyżej pracę, ale wkrótce otrzymał stypendium Polskiej Akademii Nauk i w latach 1962–1963 kontynuował studia w Warszawie. Szybko nauczył się polskiego i w tym okresie czytał w polskim oryginale publikacje związane przede wszystkim z planowaniem inwestycji i rachunkiem efektywności inwestycji. Po uruchomieniu Wyższego Kursu Planowania Gospodarczego przy ówczesnej Szkole Głównej Planowania i Statystyki (SGPiS) w 1963 roku jako uczestnik tego kursu Nuti słuchał wykładów m.in. Michała Kaleckiego, Włodzimierza Brusa i Kazimierza Łaskiego, a na Uniwersytecie Warszawskim Oskara Langego; pod kierunkiem Kaleckiego napisał rozprawę *Recoupmnt Period and Investment Criteria in the Socialist Economies*.

Kalecki o Nutiego interpretacji zasad rachunku efektywności inwestycji

Mimo pozytywnej oceny rozprawy *Recoupmnt Period...* Kalecki miał sporo zastrzeżeń do interpretacji przez Nutiego niektórych elementów zasadniczego artykułu Kaleckiego i Rakowskiego, *Uogólnienie wzoru efektywności inwestycji*, i do opartej na tym artykule *Instrukcji ogólnej w sprawie badań ekonomicznej efektywności inwestycji* przygotowanej w Komisji Planowania przy Radzie Ministrów. W zachowanym w papierach Kaleckiego liście do Nutiego z 18 kwietnia 1967 roku Kalecki pisał m.in.:

1. Zacznę od końca s. 50 [maszynopisu]. Zupełnie błędnie odczytał Pan znaczenie okresu eksploatacji urządzeń, oznaczonego symbolem n . W polskiej instrukcji (a także w artykule Rakowskiego i moim) n uwzględnia zużycie. Można to łatwo sprawdzić na s. 86–89 *Instrukcji...*, gdzie mówi się wyraźnie, że n nie jest normą długotrwałości obiektów, lecz że ich okres eksploatacji jest określany na poziomie optymalnym, odpowiadającym relacji między inwestycjami, I , oraz bieżącymi kosztami eksploatacji, K , danego wariantu.

2. W związku z Pańskimi uwagami na s. 36 i 37 jasne jest, że w cytowanej tu pracy M. Rakowskiego i mojej traktowaliśmy [graniczny] czas zwrotu, T , jako narzędzie zrównoważenia podaży siły roboczej do obsługi nowych obiektów z popytem na nią. Kiedy mówimy, że na podstawie istniejących licznych możliwości taniej modernizacji i mechanizacji T równa się 6 lat, to zdajemy sobie dobrze sprawę, iż jest to tylko pierwsze przybliżenie. W istocie znaczy to tyle, że wobec wielu możliwości takiej modernizacji i mechanizacji nie jest prawdopodobne, abyśmy napotkali brak siły roboczej, i przewidywalibyśmy dalsze badania, które mogłyby doprowadzić do skrócenia czasu zwrotu. Koncepcję czasu zwrotu przedstawiam ściślej w mojej rozprawie o krzywej produkcji, na którą powołuje się Pan w swojej pracy, ale w innym kontekście.

3. W swoim rozumowaniu na s. 33 i 34 w sprawie usuwania starych urządzeń nie uwzględnia Pan okoliczności, że gdyby urządzenia te nie zostały usunięte z eksploatacji w danym momencie, nie pozostawałyby w użytku równie długo jak urządzenia nowe; powstaje tu więc problem różnych okresów eksploatacji, który rozpatruje Pan w rozdziale X. W *Instrukcji*... problem ten jest odpowiednio uwzględniony.

4. Mam pewne wątpliwości co do rozumowania dotyczącego q^2 [...]. Jeżeli T zostało określone na podstawie podaży siły roboczej i popytu na nią, to sądzę, że q^2 może się różnić od $1/T$; będzie tak dlatego, że to T , którym Pan się posługuje w swoich wywodach, jest takim T , jakie powinno być, pod warunkiem że już dokonano „odmrożenia”.

5. W całej rozprawie stosuje Pan ciągłą funkcję produkcji nie tylko w odniesieniu do całej gospodarki (tak jak ja w rozprawie o krzywej produkcji), ale również w przypadku poszczególnych grup towarowych, co już nie ma uzasadnienia w rzeczywistości, gdyż może się okazać, że w takim przypadku będzie tylko kilka wariantów (za Kalecki 1984, s. 320–321).

W papierach Kaleckiego nie zachowała się odpowiedź Nutiego, ale dyskusja ta była kontynuowana – po tym kiedy w 1967 r. Kalecki napisał pracę *On the Choice of Techniques in a Socialist Economy* przeznaczoną do księgi jubileuszowej dla uczczenia 80. rocznicy urodzin wybitnego polskiego matematyka Hugo Steinhausa (zob. Kalecki 1969). Maszynopis ten Kalecki przesłał redaktorowi naukowemu księgi jubileuszowej Janowi Oderfeldowi oraz Mario Nutiemu. W odpowiedzi z 12 czerwca 1968 roku Nuti prosił o przesłanie brakującego rysunku oraz pisał m.in.:

Co do tekstu, mam tylko dwie drobne uwagi; obie dotyczą koncepcji współczynnika α i procesu usuwania starych urządzeń.

1. Proporcję globalnej produkcji, wytwarzanej w urządzeniach aktualnie usuwanych z eksploatacji, nazywa Pan „współczynnikiem likwidacji”, α . Niech α będzie (na razie) stałe, natomiast niech się zmienia stosunek inwestycji do produkcji globalnej, i ; wtedy, nawet jeżeli α jest stałe, to proporcja usuwanych aktualnie urządzeń (bez względu na to, w jakich jednostkach będziemy ją wyrażać) będzie się zmieniać razem z i .

Na ogół do zagadnienia tego podchodzi się odwrotnie: przyjmuje się, że z eksploatacji jest usuwana stała część urządzeń i wówczas proporcja globalnej produkcji pochodzącej z aktualnie usuwanych z eksploatacji urządzeń (Pański „współczynnik likwidacji”) zmieniałaby się razem z wartością i . Zastanawiam się, jakie są zalety każdego z tych podejść w porównaniu z drugim, zdaje sobie jednak dobrze sprawę, że nie jest to istotny problem.

2. Przyjmuję, że inwestycje odtworzeniowe w rozpatrywanej przez Pana gospodarce będą podejmowane zgodnie z regułami, które można znaleźć zarówno w podręcznikach ekonomii kapitalizmu, jak i w *Instrukcji ogólnej*... polskiej Komisji Planowania. Urządzenia będą zastępowane dopóty, dopóki nakłady na inwestycje odtworzeniowe nie zwrócą się w ciągu okresu równego standardowemu okresowi zwrotu, zastosowanego w tym celu. [...]

Tak samo przedstawia się kapitalistyczna reguła dla inwestycji odtworzeniowych, zgodnie z którą pełny koszt nowego obiektu [...] powinien się równać kosztowi zmiennemu w najstarszych spośród aktualnie stosowanych urządzeń [...]. Równość ta określa rozmiary likwidacji urządzeń.

Jeśli przyjmiemy tę regułę, a na razie nie widzę powodu, dla którego nie należałoby tego uczynić, to o „współczynniku likwidacji” α całkowicie decyduje historia, której odzwierciedleniem jest struktura współlistniejących generacji urzędzeń oraz tempo i charakter postępu technicznego (przy danych płacach, danych cenach dóbr inwestycyjnych i danym okresie zwrotu). Nawet jeśli to jest prawdziwe, to i tak nie można arbitralnie przyjmować α jako wielkości stałej ani jako zmiennej decyzyjnej, w takim przypadku bowiem system zawierałby mniej niewiadomych niż zmiennych wyjaśniających. Z tym samym problemem zetknąłem się w mojej pracy o okresie zwrotu, tam jednak przyjmuję T jako zmienną niezależną, natomiast współczynnik likwidacji jako zmienną zależną, nie wydaje mi się więc, aby brakowało tam jednej zmiennej niezależnej (Kalecki 1984, s. 347–348).

W odpowiedzi (na podstawie niedatowanego brulionu zachowanego w papierach Kaleckiego) Kalecki pisał m.in.:

Załączam wykres, który zapomniałem Panu przesłać razem z moim artykułem. Jeśli chodzi o uwagi, które w związku z tym mi Pan przekazał, to współczynnik α w istocie oznacza to samo co w mojej teorii wzrostu; uważam, że takie ujęcie znakomicie upraszcza problem, z którym mamy tu do czynienia. Co do drugiej uwagi, to nie zgadzam się z Pańskim ujęciem „problemu odtworzenia”. Ujęcie to krytykowałem już w liście z 18 kwietnia 1967 r., w którym przekazałem uwagi o Pana pracy. [zob. s. 8 wyżej]. To właśnie stanowisko kazało mi ostatecznie potraktować α jako zmienną niezależną dla danej gałęzi (Kalecki 1984, s. 348–349).

Cambridge i Birmingham: 1965–1982

Po ukończeniu kursu planowania przy SGPiS Nuti kontynuował studia ekonomiczne w King's College na University of Cambridge. Jego pierwszym opiekunem naukowym był Nicholas Kaldor, a następnie – ze względu na zainteresowania Nutiego gospodarką socjalistyczną – Maurice Dobb. Trzy niepublikowane prace (o bodźcach w przedsiębiorstwie, kryteriach inwestycji oraz o inflacji) przyniosły mu w 1965 roku nagrodę Stephensona oraz członkostwo (*fellowship*) King's College (zob. Nuti 1972a, s. 463). Umożliwiło mu to dalsze studia nad metodologią rachunku efektywności inwestycji w gospodarce socjalistycznej i rozwinięcie tez rozprawy pisanej na kursie planowania przy SGPiS w pracę doktorską *Problems of Investment Planning in Socialist Economies*, którą obronił w 1970 roku (zob. też Nuti 1972). Mniej więcej w tym samym czasie powstają jego dwie inne publikacje: o systemie bodźców w przedsiębiorstwie (Nuti 1967) oraz o kryteriach oceny efektywności inwestycji (Nuti 1970b i 1972). Razem z Alekiem Nove wydaje wybór tekstów *Socialist Economics* (Nuti i Nove 1972). Zostaje w King's College tutorem, a potem dyrektorem studiów. Otrzymuje też stanowisko asystenta, a następnie wykładowcy na Wydziale Ekonomii Uniwersytetu w Cambridge. W King's College pozostaje do 1979 roku.

Zgodnie z tradycją Wydziału Ekonomii w Cambridge zajmuje się nie tylko badaniami empirycznymi blisko związanymi z polityką gospodarczą, lecz również publikuje tam ważne studia z obszaru teorii ekonomii. W tym czasie powstaje praca wykorzystująca Kaleckiego koncepcję „stopnia monopolizacji” w mode-

lach Kaldora-Mirrleesa (Nuti 1969), studium o warunkach stabilnego wzrostu w gospodarce kapitalistycznej i socjalistycznej (Nuti 1970c) oraz o skracaniu okresu wykorzystania urządzeń (Nuti 1973).

Na te lata przypada także apogeum żywej dyskusji między, ogólnie biorąc, brytyjskim i amerykańskim Cambridge, znanej jako „spory wokół teorii kapitału”, a ściślej mówiąc, między zwolennikami ekonomii neoklasycznej z jednej strony, a ekonomistami zakorzenionymi w teoriach Johna M. Keynesa i Piero Sraffy z drugiej. Istotą sporu była kwestia możliwości mierzenia wartości kapitału w tradycyjnych modelach neoklasycznych i wynikające stąd pytanie o samo istnienie homogenicznych funkcji produkcji typu Cobba-Douglasa czy CES (ang. *Constant elasticity of substitution*). Początkowo Nuti włącza się do niej kilkoma artykułami, opowiadając się jednoznacznie po stronie krytyków neoklasycznej teorii. Za najważniejszą publikację w tym obszarze uważam artykuł, w którym autor pokazywał związek między neoklasyczną teorią kapitału a teorią podziału (Nuti 1970d), może dlatego, że ten trop sam rozwijałem po pobycie w tamtych latach w Cambridge (zob. Osiatyński 1978). Tej krytyce ekonomii neoklasycznej poświęcony jest też wspomniany już artykuł z 1970 r. w „Economic Journal” oparty w ślad za Sraffą na modelu strumieni nakładów i produkcji końcowej oraz jego już wspomniany artykuł z 1973 r., a także jego: 1974b, 1975 i 1977a. Udział w tej debacie zapewnił Nutiemu miejsce w gronie czołowych ekonomistów nieortodoksyjnych oraz w *Who's Who in Economics* (Blaug 1983). Jednak z upływem czasu nabierał on do tej debaty dystansu. Uważał, że chociaż te spory miały niewątpliwą wartość dydaktyczną, to ostatecznie nie mogły przynieść ekonomii nieortodoksyjnej nowych rozwiązań, i pisał:

Teoretycy neoklasyczni zaczęli dyskutować tak ważne kwestie, jak równowagi przejściowe, koszty transakcyjne, natura pieniądza, rzadkość zasobów, niepewność, [ograniczenia] informacji, relacje pryncypał – agent, strategie gier. Zastępowali plastyczność kapitału równie nierzeczywistymi konstrukcjami, jak racjonalne oczekiwania, ale mimo to otwierali nowe pola wiedzy i mieli – na dobre czy złe – coś nowego do powiedzenia. Większość z ekonomistów praktykujących alternatywne podejścia zachowywała milczenie w kwestiach dotyczących starych i nowych problemów i tkwiła w starych koleinach, z godnymi uwagi wyjątkami, takimi jak mój dobry przyjaciel Bob Rowthorn. Nie przejmuję się wiele tym, że ten dystans odebrał mi trochę popularności (Nuti 1972a, s. 464)³.

W ślad za tą deklaracją Nuti przenosi uwagę – także pobudzoną przez Sraffy *Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a critique of economic theory* (1960) – na problematykę związaną z kapitalistyczną reprodukcją i modelami *input-output*. Pierwszym krokiem na tej drodze jest wydana pod jego redakcją i opatrzona jego przedmową książka V.K. Dimitrieva, *Economic Essays on Value, Competition and Utility* (Nuti 1974), która zyskała pochlebne recenzje Paula Samuelsona w „Journal of Economic Literature” oraz Maurice’a Dobba w „Economic Journal”. W 1977 roku opublikował powstały znacznie wcześniej szkic o Karola Marksa koncepcji transformacji wartości w ceny produkcji, w któ-

³ Przekład z angielskiego tego i następujących cytatów – J.O.

rym zwracał uwagę na nieuwzględnianie przez Marksa wagi czynnika przedsiębiorczości i mechanizmu rynkowych dostosowań cen (Nutti 1977b). W tej analizie wyraźnie przebija się wpływ teorii Kaleckiego i Keynesa. W wydanym przez Philipa Arestisa i Malcolma Sawyera biograficznym słowniku zbuntowanych ekonomistów Nutti pisał:

W ostatecznym rachunku przedstawiany przez ekonomię neoklasyczną obraz gospodarki kapitalistycznej uważam za fantazję, gdyż rynki są niekompletne (gdzie jest tam miejsce na przyszłe rynki dóbr przetworzonych, gdzie rynki warunkowe dla surowców), a co ważniejsze – rynki są sekwencyjne. Wobec tego alokacją zasobów w nie mniejszym stopniu niż ceny bieżące rządzą oczekiwania cenowe. Wobec tego w modelach Arrowa-Debreu natychmiast wpadamy do keynesowskiego świata samospełniających się lub błędnych przewidywań, równowagi przy niepełnym zatrudnieniu i cyklicznych wahań. Istota argumentacji Keynesa dotyczy tego, że decyzje o oszczędzaniu w żaden sposób nie wyznaczają popytu na przyszłe produkty, a salda naszych rachunków pieniężnych mogą się okazać workiem bez dna, który będzie pochłaniał siłę nabywczą i to bez względu na to, jak niska będzie stopa procentowa”⁴ (Nutti 1972a, s. 465; porównanie podobieństw oraz różnic między teoriami Kaleckiego i Keynesa zob. Nutti 2004).

W tym czasie Nutti nie tracił zainteresowania praktyką i teorią gospodarki centralnie planowanej, tym bardziej że zainteresowanie to podzielało wielu jego studentów, czego jednym z dowodów były kolejne wznowienia oraz przekłady jego i Nove zbioru artykułów *Socialist Economy*. Z wielkim zainteresowaniem śledził podejmowane w tych latach reformy gospodarki socjalistycznej, zwłaszcza tzw. reformę WOG-owską (od WOG – Wielkie Organizacje Gospodarcze) z 1974 r. (zob. Nutti 1977b, a także 1978 i 1979). W tych artykułach w coraz większym stopniu zajmował się analizą porównawczą kapitalizmu i socjalizmu, a zwłaszcza inicjatywami współzarządzania załóg przedsiębiorstwem, co było istotą żądań załóg pracowniczych po polskim październiku 1956 roku i później, ale nie doczekało się realizacji.

W tych publikacjach wyraźna jest następująca nić rozumowania: jakkolwiek ekonomia neoklasyczna nie jest w stanie wykazać, że własność prywatna w połączeniu z mechanizmem rynkowym zapewniają nam świat najlepszy z możliwych, to stąd bynajmniej nie wynika, że z mechanizmu rynkowego można zrezygnować, że poszczególne gospodarstwa domowe i firmy nie reagują na zmiany cen rynkowych zgodnie z postulatami ekonomii neoklasycznej, ani że centralne planowanie jest z natury lepsze. Mechanizm rynkowy jest mechanizmem automatycznej samoregulacji. Co prawda, wywołuje on trochę gospodarczej anarchii (co podkreślał Marks), ale po jakimś czasie porządkuje życie gospodarcze. „Te rynkowe dostosowania mogą być zbyt szybkie lub zbyt wolne, niedoskonałe, bezlitosne dla biednych i bezrobotnych, prowadzące do bankructw, ale na pewno zachodzą.

---

⁴ Grzegorz W. Kołodko zwraca uwagę, że ten cytat brzmi niemal proroczo nie tylko w świetle późniejszych wypowiedzi J. Stieglitza o niekompletnych rynkach, ułomnościach przepływu wiedzy i informacji, ale i z perspektywy dzisiejszych wyzwań oraz wpływu tych zjawisk na rzeczywiste czy przewidywane zmiany rozmiarów dochodów, oszczędności i inwestycji, efektywnego łącznego popytu czy cen (inflacji).

Brak takich automatycznych dostosowań jest jedną z przyczyn załamania się systemu sowieckiego socjalizmu” (Nuti 1972a, s. 466).

W 1980 roku Nuti objął katedrę ekonomii politycznej na Uniwersytecie w Birmingham wraz z posadą dyrektora uniwersyteckiego Centrum Studiów nad Rosją i Krajami Wschodniej Europy. W kwietniu 1981 roku wygłasza tam wykład inauguracyjny, który zaczyna od żartobliwego wyznania, że to, co zamierza powiedzieć, będzie kombinacją kazania i reklamy (Nuti 1981c, s. 391). W Birmingham rozwija badania nad polskimi reformami gospodarczymi. Wita z nadzieją i oczekiwaniami powstanie „Solidarności” (zob. Nuti 1981a) i przewiduje jej zdławienie przez rządy wojska (1981b). Z nadejściem rządów Margaret Thatcher i cięciami wydatków na uniwersytety rezygnuje w 1982 roku z katedry w Birmingham, otrzymując profesurę ekonomii w Europejskim Instytucie Uniwersyteckim we Florencji (*European University Institute* – EUI).

Europejski Instytut Uniwersytecki, 1982–1990 oraz DG-II Komisji Europejskiej, 1990–1993

Chociaż o EUI mówiło się, że to „wieża z kości słoniowej” (główną siedzibą uniwersytetu jest klasztor: Badia Fiesolana), tworzył on doskonałe warunki do pracy naukowej. Mario Nuti kontynuował tam badania nad reformami i dynamiką gospodarczą Polski oraz innych krajów Europy Środkowej i Wschodniej, uruchomił projekt badawczy pod nazwą *Economic and Social Research Council* (ESRC – Rada Rozwoju Gospodarczego i Społecznego) i podejmował inicjatywy badawcze związane z porównywaniem systemów gospodarczych. W finansowanych przez Brukselę studiach nad relacjami handlowymi i finansowymi Polski z Unią Europejską brali udział młodzi badacze i studenci, w tym Milica Uvalic i Renzo Daviddi, późniejsi bliscy współpracownicy Nutiego i Kołodki podczas przygotowywania projektu „Strategii dla Polski”. Wokół tej problematyki skupiają się też nowe publikacje Nutiego (1986, 1987 i 1988). Jednak znaczną część czasu spędza w Polsce i w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Jako konsultant Banku Światowego w latach 1986–1988 odbywa trzy misje do Polski (czwartą w ramach Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju – UNDP). Podczas pierwszej z nich, której celem było zbadanie możliwości wznowienia członkostwa Polski w Banku Światowym, poznaje Grzegorza W. Kołodkę. W późniejszych latach nawiąże z nim bliską i owocną współpracę. Misje te doprowadzą do specjalnego raportu Banku Światowego o Polsce (1988), którego Nuti był głównym autorem. Był także konsultantem i ekspertem Międzynarodowego Funduszu Walutowego, Międzynarodowej Organizacji Pracy, NATO, UNDP i OECD.

Po upadku politycznego i gospodarczego systemu sowieckiego w Polsce i innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej, i w obliczu rozpoczynającego się rozpadu Związku Radzieckiego, w grudniu 1989 roku Komisja Europejska zaprosiła Nutiego do stałej współpracy w DG-II (tj. Dyrekcją Generalną ds. Gospodarczych i Finansowych) jako doradcę do spraw współpracy z krajami zaczynają-

cymi systemową transformację. Jego poglądy w sprawach transformacji (oparte m.in. na studiach porównawczych nad systemami gospodarki rynkowej i centralnie planowanej) w kilku zasadniczych kwestiach różniły się od poglądów konsultantów i doradców międzynarodowych instytucji finansowych czy ekonomistów akademickich i polityków gospodarczych wywodzących się z ekonomii głównego nurtu. Jakie były punkty wspólne, a na czym polegały różnice?

Podobnie jak inni Nuti opowiadał się za przywróceniem prywatnej własności i wprowadzeniem gospodarki kapitalistycznej (zob. Nuti 1990a). Miał jednak wiele zastrzeżeń co do programów przywracania krótkookresowej stabilizacji, a zwłaszcza długoterminowej transformacji. Uważał te procesy za bardzo skomplikowane, wymagające czasu i namysłu. Zwracał uwagę na kwestie właściwej sekwencji poszczególnych kroków w polityce gospodarczej, jej prędkości oraz społecznej wiarygodności prowadzonych reform, a także na rolę liberalizacji handlu zagranicznego i sposobów zapewnienia wymienialności waluty. Pisał:

Ufam w prymat operacji stabilizacyjnej, przeprowadzonej szybko. Konieczna jest demonopolizacja i restrukturyzacja jeszcze przed rozpoczęciem prywatyzacji na wielką skalę, co pozwoli uniknąć niekorzystnego uwłaszczania się na majątku państwowym czy jego rozgrabieniu. Następnie trzeba stworzyć bankowość komercyjną, a zaraz po tym dopuścić działanie rynków finansowych. W wielu obszarach zmiany mogą być szybkie, ale liberalizacja handlu i wymienialność waluty powinny następować stopniowo (Nuti 1972a, s. 467; zob. też Nuti 1990a, 1990b, 1991a, 1991b, 1993a, 1993b, 1995a, 1995b, 1996).

Te różnice poglądów i wyrażana przez Nutiego krytyka przygotowywanych przez polski rząd projektów transformacji nie zyskiwały mu przyjaciół wśród przedstawicieli krajów i międzynarodowych instytucji finansowych angażujących się w pomoc w procesach polskiej transformacji oraz w gronie polskich autorów i realizatorów ówczesnej fazy transformacji. W jakimś stopniu tłumaczy to, dlaczego nie zaproszono go na pierwsze dwa posiedzenia Rady Ekonomicznej rządu Mazowieckiego, 2 grudnia 1989 roku i 23–24 kwietnia 1990 roku, chociaż na pierwszym z nich w istocie przesądzone były podstawy programu stabilizacji i transformacji, a na drugim omawiano pierwsze wyniki realizacji tej polityki⁵

---

⁵ Lista zagranicznych uczestników tych posiedzeń Rady Ekonomicznej zob. Archiwum Akt Nowych, Warszawa, zespól 22/222. G.W. Kołodko, który w tych posiedzeniach brał udział, o ich uczestnikach pisał swego czasu: „Tak więc na początku grudnia, w salach recepcyjnych hotelu rządowego przy Belwederskiej, odbyło się interesujące spotkanie, którego gospodarzem był profesor minister Trzeciakowski, a właściwym organizatorem George Soros. Ściągnięto z różnych stron świata kilka ważnych i mądrych osób. Byli tam między innymi Stanley Fischer – ówczesny prezes Banku Izraela, wcześniej pierwszy zastępca szefa Międzynarodowego Funduszu Walutowego, a jeszcze wcześniej profesor Massachusetts Institute of Technology, współautor, z Rüdigerem Dornbuschem, podręcznika makroekonomii. Był nieżyjący już profesor Michael Bruno, późniejszy wiceprezes i główny ekonomista Banku Światowego, potem także prezes Banku Izraela. Był tam także świetny ekonomista, profesor Jacob Frenkel, później z kolei główny ekonomista MFW, oraz Alan Walters z ekipy Margaret Thatcher. Był i Jeffrey Sachs oraz chyba też David Lipton, obecnie z nadania amerykańskiego wiceszef Międzynarodowego Funduszu Walutowego. Byli także polscy ekonomiści, zarówno z kraju, jak Zdzisław Sadowski i chyba też Władysław Szymański oraz Jan Mujżel, jak i z zagranicy – Stanisław Gomułka i Stanisław Wellisz” (Kołodko 2014, s. 94).

(zob. Kołodko 2014, s. 94). Na swój czas jako słuchanego doradcy rządu Polski musiał jeszcze zaczekać.

Współpraca Nutiego z Dyrekcją Generalną II w Komisji Europejskiej skończyła się, kiedy w 1993 roku otrzymał katedrę na swojej Alma Mater – „La Sapienza” w Rzymie, na której pozostał aż do przejścia na emeryturę z końcem 2010 roku. W tym czasie otrzymał też katedrę wizytującego profesora w London Business School (1993–2005). W uznaniu swoich zasług w badaniu procesów transformacji przez pryzmat porównawczej analizy systemów gospodarczych przewodniczył w latach 2001–2002 stowarzyszeniu *European Association for Comparative Economic Studies*.

Polska alternatywa

Tytuł tego podrozdziału zaczerpnąłem z książki autorstwa G.W. Kołodki i M. Nutiego (Kołodko i Nuti 1997). W pewnym sensie zawiera ona podsumowanie i ukończenie działalności doradczej Nutiego w zakresie systemowej transformacji Polski przede wszystkim, ale i innych krajów, których rządów czy prezydentom doradzał. Już w fazie przygotowań do transformacji w Polsce i w pierwszych latach jej realizacji nie szczędził gorzkich uwag i ostrej krytyki programu rozpoczętego w 1989 roku i kontynuowanego w latach następnych.

Jako współautor i współrealizator tego programu w rządach Tadeusza Mazowieckiego i Hanny Suchockiej nie podzielałem tej krytyki, niezależnie od słuszności niektórych jej punktów. Uważam, że Nuti nie doceniał doświadczeń reformowania polskiej gospodarki, począwszy co najmniej od wydarzeń października 1956 roku aż po rok 1989. Wielu ministrów i najwyższej rangi polityków gospodarczych w rządzie Mazowieckiego miało osobisty udział w tych kolejnych próbach racjonalizacji i reformowania mechanizmów gospodarczych – inni znali je z rządowych dokumentów i literatury. W autobiograficznym artykule W. Brus, który już od 1955 roku był aktywnym uczestnikiem tych prób, często ich inicjatorem i współautorem koncepcyjnych założeń, pisał o „zmorze reformowania socjalistycznego systemu ekonomicznego” (Brus 1990). Ta zmora nie była dla nich abstrakcją. Często była ich osobistym, nierzadko bolesnym doświadczeniem. Nie szukali kolejnych eksperymentów. Szukali dróg sprawdzonych i utartych. Po latach wspominałem:

Zdawaliśmy sobie sprawę, że powodzenie naszych reform wymaga przekroczenia punktu, za którym już nie będzie odwrotu [tj. powrotu do gospodarki centralnie planowanej]. Część z nas sądziła, że to silnie liberalne wychylenie z czasem będzie można skorygować, że znajdziemy więcej przestrzeni dla modelu „społecznej gospodarki rynkowej”, z której koncepcją sam Mazowiecki i niektórzy jego ministrowie czuli się bardzo związani. Ale jednocześnie zdawaliśmy sobie sprawę, że przy ówczesnych ograniczeniach zasobów ludzkich, instytucjonalnych, prawnych i materialnych osiągnięcie standardów takiej gospodarki będzie wymagało dłuższego czasu” (Osiatyński 2020, s. 258).

Do przekroczenia tego punktu potrzebna była szybka i nieodwracalna prywatyzacja zakorzeniona w ochronie prawa własności i praw pochodnych, nowy system podatkowy, utworzenie instytucji ochrony rynku, konkurencji i interesów konsumenta, itd., itp. Warto przy okazji zwrócić uwagę, że spory doktrynalne w tamtym czasie (a także i później) dotyczyły innych kwestii niż retoryka polityczno-gospodarcza. I tak występująca od samego początku (tj. od 1990 r.) liniowość podatku od dochodów osobistych ludności wynikała nie z wyborów doktrynalnych, ale z tego, że związki zawodowe w górnictwie i hutnictwie, gdzie płace były mniej więcej dwu- czy dwu i pół-krotnie większe niż przeciętne, jako warunek poparcia nowego systemu opodatkowania zażądały, aby dochody tych grup zawodowych mieściły się w pierwszej przedziałce opodatkowania. Wobec tego w tej przedziałce stałe i do dziś rozliczało się ok. 95 procent podatników. Doprawdy trudno w praktyce o większą „liniowość”. Z kolei opodatkowanie pracowników sfery budżetowej, chociaż wiązało się w pewnym sensie z przekładaniem publicznych pieniędzy z jednej kieszeni do drugiej, wynikało z dążenia do nadania podatkowi „obywatelskości” – prawa także pracowników tej sfery do kontroli, jak pochodzące z ich podatków pieniądze są wydawane.

Prawda, były luki w prawie, były słabe kadrowo i kompetencyjnie publiczne agendy i instytucje, zdarzały się błędne decyzje prywatyzacyjne czy wrogie przejęcia, fikcyjne spółki i ucieczki przed opodatkowaniem, niebezpieczne powiązania firm ze służbami specjalnymi, niedostatki w komunikacji i nienadążanie zmian w świadomości społecznej za zmianami warunków funkcjonowania firm i gospodarstw domowych. Wszystko to jednak nie zmienia mojej ogólnej oceny dokonanych tamtych lat. Przy różnych słabościach czy błędach naszych działań – udało się w tych pierwszych latach przekroczyć „punkt bez odwrotu”, a jednocześnie uniknąć plag oligopolizacji i oligarchizacji, które stały się powszechnym udziałem większości krajów transformacji. Czy można to było osiągnąć mniejszym kosztem społecznym i politycznym, i szybciej? Takie było stanowisko G. Kołodki i jego głównego doradcy ekonomicznego, M. Nutiego. Stanowisko to z perspektywy 30 lat transformacji przedstawione zostało w książce, która zawiera jeden z ostatnich artykułów Nutiego: *Na ratunek polskiej transformacji* (Kołodko i Tomkiewicz 2019, s. 77–89).

Kiedy w 1994 roku Grzegorz W. Kołodko objął urząd pierwszego wicepremiera i ministra finansów, Mario Nuti był w latach 1994–1997 jego bodaj najbliższym doradcą i współpracownikiem – w ramach programu Komisji Ekonomicznej PHARE (*Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies*). Dalej, od stycznia do września 1997 roku pełnił funkcję doradcy w rządzie Marka Belki. W latach 2002–2003 ponownie doradzał Kołodce, kiedy powrócił on na stanowisko wicepremiera i ministra finansów. Najważniejszy był pierwszy okres współpracy, gdy powstawała „Strategia dla Polski”. Mario Nuti koncentrował się na takich zagadnieniach, jak rola państwa w promowaniu i konsolidowaniu wzrostu gospodarczego, budowa podstaw długofalowej konkurencyjności oraz koordynacja polityki fiskalnej z polityką pieniężną. Zwieńczeniem tych prac była

wspomniana wyżej książka (Kołodko i Nuti 1997). W drugim okresie współpracy Nuti miał z kolei wielki udział w sukcesie finalnej fazy akcesyjnych negocjacji Polski z Unią Europejską. Jednocześnie w tych latach był on z rekomendacji G. Kołodki jego przedstawicielem w kierowanej przez Jana Mujzela Radzie Strategii Społeczno-Gospodarczej przy Radzie Ministrów, przedstawiając zarówno swoje stanowisko, jak i stanowisko wicepremiera odpowiadającego za resorty gospodarcze. Mario Nuti był także ważnym uczestnikiem założonego w 1990 roku przez G. Kołodkę Centrum Badawczego Transformacji, Integracji i Globalizacji TIGER, pozostając aż do śmierci wpływowym członkiem Rady Naukowej tego instytutu.

W latach 1998–1999 z ramienia Banku Światowego i Komisji Europejskiej Nuti był doradcą administracji prezydenta Białorusi, a w latach 2000–2001 doradcą prezydenta Uzbekistanu. Obie misje przyniosły mu więcej frustracji niż satysfakcji i o obu krajach pisał, że są to „gospodarki nakazowo-rozdzielcze [ale] bez centralnego planowania” (za Estrin i in. 2007, s. 5). Doświadczenia siedemnastu lat przechodzenia od gospodarek centralnie planowanych do rynkowego kapitalizmu oceniał krytycznie (zob. Nuti 2007a); we wcześniejszych latach razem z Johnem Eatwellem, Michaellem Ellmanem, Matsem Karlssonem i Judith Shapiro wydał na zamówienie Institute for Public Policy Research trzy książki o posocjalistycznej transformacji i integracji z Unią Europejską. Pisał też wiele o recepcji przez kraje członkowskie Unii Europejskiej wysiłków integracyjnych krajów dopiero o to członkostwo się ubiegających oraz o różnych aspektach integracji monetarnej (lista tych publikacji – zob. Estrin i in. 2007).

Innym kierunkiem badań Nutiego były kwestie systemu współzarządzania załóg przedsiębiorstwami i ekonomii partycypacji, co wiązało się z kryzysem wschodnioeuropejskiego socjalizmu i było próbą znalezienia alternatywnej formy systemu gospodarki socjalistycznej, opartego na zasadach równości i solidarności. Do tych pomysłów Nuti odnosił się z ostrożnym optymizmem.

[Nuti] doszedł do wniosku, że spółdzielnie były instytucjami mikro-socjalistycznymi, niemal monastycznymi, że miały błędny system bodźców, że udział [spółdzielców] w zyskach jest ułudą, jeżeli nie obejmuje partycypacji w zyskach z tytułu wzrostu wartości kapitału [*capital gains*], a w każdym razie – wbrew nadziejom Martina Wietzmana – że nie ma w nich zachęt do wzrostu zatrudnienia [...], że pracownicze fundusze inwestycyjne nie mogły się stać bezbolesnym wehikułem nacjonalizacji – jak tego oczekiwał Rudolf Meidner – i że gwarantowany dochód podstawowy jest luksusem, na który będzie stać tylko niewiele krajów. [...] Kiedy Milica Uvalic przygotowywała dla Komisji Europejskiej pierwszy raport o projekcie PEPPER (*Promotion of Employee Participation in Profits and Enterprise Results*), akronim ten wymyślił Mario w nadziei, że wzbudzi to zainteresowanie stosunkami pracy w europejskim przemyśle. Sądziliśmy, że połączenie poszczególnych elementów [ekonomii współzarządzania], z których każdy odrębnie nie był bardzo skuteczny, mogło się w sumie złożyć na spójny, alternatywny model [transformacji], umożliwiający pracownikom przekształcenie się w częściowych przedsiębiorców, gdyby tego chcieli. Ten model [Nutiego] [...] był bardzo bliski koncepcji *Agathotopii* Jamesa Meade, z którym Mario pozostawał w bliskim kontakcie i którego bardzo

ceńił. Z tym samym nastawieniem Mario studiował różne utopie i dystopie [...] i zajmował się także koncepcją „pracodawcy ostatniej szansy” (Estrin i in., s. 5, w cytacie pominięto liczne powołania na publikacje Nutiego).

Studia Nutiego nad systemową transformacją i nadaniem jej partycypacyjnego charakteru zbiegły się w czasie z upowszechnieniem się własności pracowniczej na poziomie przedsiębiorstwa w związku z programami „powszechnej prywatyzacji”. Zjawisko to określał empoizmem (Nutti 1997b) i zwracał uwagę na zagrożenie utraty kontroli przez indywidualnych i niezorganizowanych udziałowców pracowników, kiedy udziałowcy mniejszościowi głosują i podejmują decyzje w sposób zorganizowany. Ubocznym produktem tych dociekań była jego krytyka koncepcji gospodarki interesariuszy (*stakeholder economy*, zob. Nutti 1998), a w ślad za tym krytyka programów „trzeciej drogi” przedstawianych przez tzw. partie postępowe (zob. Nutti 1999; Estrin i in. 2007).

W następnych latach nadal zajmował się przede wszystkim problemami transformacji (zob. zwłaszcza artykuły zawierające jej ogólną ocenę: Nutti 2013a, 2014 i 2018), wracał do Kaleckiego (2004), podejmował problemy globalizacji (2002), ubiegał się o zróżnicowanie kryteriów fiskalnych dla poszczególnych krajów Unii Europejskiej (2006) i o elastyczną politykę kursową dla nowych krajów członkowskich UE (2007); dość krytycznie oceniał funkcjonowanie systemu euro (2003), zaś po wybuchu globalnego kryzysu finansowego krytycznie wypowiadał się o próbach jego przezwyciężenia (2013c i 2016). Na jego blogu (<https://dmarionuti.blogspot.com>) nadal można przeczytać dosadną ocenę hysterii wokół wielkości zadłużenia Włoch: *The Italian Debt/GDP ratio hysteria* z 3 października 2018 r. oraz *Happy 200th Birthday, Karl Marx!* z 5 maja tegoż roku). Jednak przede wszystkim w jego pracach dominowały dwa ściśle ze sobą powiązane wątki: powstanie i upadek systemu gospodarki socjalistycznej oraz co należy robić, aby zbudować idealny socjalizm (Nutti 2018 oraz wykład *Varieties of Socialism*⁶).

Jesienią 2018 roku na XV konferencji *European Association for Comparative Economic Studies*⁷ (Warszawa, 6–8 września) Nutti wygłosił referat pt. *Varieties of Socialism*. Z mojej inicjatywy udzielił wtedy wywiadu Michałowi Sutowskiemu z „Krytyki Politycznej”, a potem wraz z Frances, żoną Mario, zjedliśmy obiad. Wtedy rozmawialiśmy po raz ostatni. Pierwszy raz spotkaliśmy się jesienią 1963 roku na seminarium Kaleckiego. Ale miałem też szczęście mieszkać w domu Mario i Frances w Cambridge, przy ul. Selwyn Gardens, w latach 1970–1971, podczas pierwszego roku mojego stypendium na Uniwersytecie w Cambridge. Do dziś pamiętam jego opiekę, życzliwość i pomoc. W końcu października 2018 roku jeszcze korespondowaliśmy w sprawach związanych z systemowymi zmianami w polskim banku centralnym w drugiej połowie lat osiemdziesiątych, a na-

⁶ Pierwotnie wykład ten Nutti przedstawił podczas konferencji *Inequalities, Economic Models and the Russian October 1917 Revolution in Historical Perspective* zorganizowanej przez DOC Research Institute w Berlinie 23–24 października 2017 roku.

⁷ Trzydzieści lat wcześniej Nutti był jednym z pomysłodawców i założycieli tego stowarzyszenia.

stępnie w pierwszych latach transformacji. Wkrótce jednak, 18 listopada pisał do swoich przyjaciół: „Trzy tygodnie temu miałem wylew. Otrzymałem szybko pomoc i obecnie już nie jestem zagrożony. Następuje stopniowa, ale wyraźna rekonwalescencja w klinice Scandicci we Florencji. Mam nadzieję na Święta wrócić do domu. Dostęp do Internetu mam nieregularny, więc i zaległości w korespondencji olbrzymie. Z najlepszymi pozdrowieniami – Mario” (prywatna korespondencja). Stan jego zdrowia pogorszył się w połowie 2020 roku i w sierpniu musiał wrócić do szpitala. Rano 22 grudnia 2020 r. dostał zawału serca, z którego nie udało się go uratować.

Nigdy nie był członkiem żadnej partii politycznej, czym zresztą publicznie się chwalił. Był bezkompromisowym krytykiem bolszewickiego wydania socjalizmu. Uważnie studiował różne typy socjalizmu. Nigdy nie tracił nadziei, że demokratyczny socjalizm jest możliwy i może być realizowany w gospodarczej i politycznej praktyce. W obliczu stale nowych wyzwań gospodarczo-społecznych i problemów technicznych szukał socjalistycznych odpowiedzi prowadzących do systemu, który byłby bardziej sprawiedliwy i zapewniał równość szans. Przez całe życie był ideowym i żarliwym socjalistą. Mógłby być ikoną dla współczesnych socjaldemokratów, gdyby tacy jeszcze się gdzieś zabłąkali.

Bibliografia

- Blaug M. (1983, 1986, 1999), *Who's Who in Economics. A Biographical Dictionary of Major Economists*, Cambridge, Mass: MIT Press.
- Brus W. (1990), *Zmora reformowania socjalistycznego systemu ekonomicznego*, „Teoria Ekonomii” 4(20); ang. (1993) *The Bane of Reforming the Socialist Economic System*, „Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review” 46(187), s. 363–405.
- Dimitriev V.K. (1974), *Economic Essays on Value, Competition and Utility*, Cambridge: Cambridge University Press (por. Nuti 1974a).
- Dolci D. (1974), *Sycylia od środka: wybór z dzieł*, Warszawa: Wydawnictwo Iskry.
- Estrin S., Kołodko G.W., Milica U. (red.) (2007), *Transition and Beyond: Essays in Honour of Mario Nuti*, London: Palgrave-Macmillan.
- Kalecki M. (1969), *On the Choice of Techniques of production in a Socialist Economy*, „Zastosowania Matematyki” 10.
- Kalecki M. (1984), *Dzieła*, t. 4, *Socjalizm: wzrost gospodarczy i efektywność inwestycji*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Kołodko G.W., Nuti M. (1997), *Polska alternatywa: stare mity, twarde fakty, nowe strategie*, Warszawa: Poltext.
- Kołodko G.W. (2014), *Droga do teraz*, Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Kołodko G.W., Tomkiewicz J. (red.) (2019), *Strategia dla Polski. Ćwierć wieku później*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Osiatyński J. (1978), *Kapitał, podział, wartość: kryzys ekonomii neomarginalistycznej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Osiatyński J. (2020), *TINA and Alternative Strategies for Polish Economic Transformation*, „The Economic and Labour Relations Review” 31(2), s. 249–261.

Sraffa P. (1960/1965), *Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a critique of economic theory*, Cambridge, Cambridge University Press, polski przekład: *Produkcja towarów za pomocą towarów: wstęp do krytyki teorii ekonomii*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Przywołane publikacje M. Nutiego⁸

- Nuti M. (1967), *Material incentive schemes and the choice of techniques in Soviet industry*, „Australian Economic Papers” 7(8), s. 183–198.
- Nuti M. (1969), *The degree of monopoly in the Kaldor-Mirrlees growth model*, „Review of Economic Studies” 36(2), s. 257–260.
- Nuti M. (1970b), *Investment reforms in Czechoslovakia*, „Soviet Studies” 21(3), s. 360–370.
- Nuti M. (1970c), *Capitalism, socialism and steady growth*, „Economic Journal” 80, s. 32–57.
- Nuti M. (1970d), „*Vulgar Economy*” in *The Theory of Income Distribution*, „De Economist” 118(4), s. 363–369.
- Nuti M. (1972), *The Evolution of Polish Investment Planning*, „Jahrbuch der Wirtschaft Osteuropas” 3, s. 395–438.
- Nuti M. (1972a), *Domenico Mario Nuti (born 1937)* (w:) P. Arestis, M. Sawyer (red.), *A Biographical Dictionary of Dissenting Economists*, Cheltenham: Edward Elgar, s. 462–469; wyd. 2 popr., z którego zaczerpnięto cytaty (2000).
- Nuti M., Alec N. (red.) (1972, 1974, 1977), *Socialist Economics*, London: Penguin Readings in Economics.
- Nuti M. (1973), *On the Truncation of Production Flows*, „Kyklos” 26(3), s. 485–496.
- Nuti M., (1974a) (red. i przedm.) (w:) V.K. Dimitriev, *Economic Essays on Value, Competition and Utility*, London: Cambridge University Press.
- Nuti M. (1974b), *On the Rates of Return on Investment*, „Kyklos” 27(2), s. 345–369.
- Nuti M. (1975), *The Wage-Interest Frontier*, „Zeitschrift für Nationaleconomie” 35(1–2), s. 177–186.
- Nuti M. (1977a), *Price and Composition Effects and the Pseudo-Production Function*, „Revue d’Economie Politique” 2 (March-April), s. 232–243.
- Nuti M. (1977b), *The Transformation of Labour Values into Production Prices and the Marxian Theory of Exploitation* (w:) J. Schwartz (red.) *The Subtle Anatomy of Capitalism*, Santa Monica, California: Goodyear.
- Nuti M. (1977c), *Large Corporations and the Reform of Polish Industry*, „Jahrbuch der Wirtschaft Osteuropas” 7, s. 345–405.
- Nuti M. (1978), *Investment, Interest and Degree of Centralization in Maurice Dobb’s Theory of the Socialist Economy*, „Cambridge Journal of Economics” 2 (2), s. 191–202.
- Nuti M. (1979), *The Contradictions of Socialist Economies. A Marxian Interpretation* (w:) R. Miliband, J. Saville (red.) *The Socialist Register 1979*, London: Merlin Press, s. 228–273.
- Nuti M. (1981a), *The Polish Crisis: Economic Factors and Constraints* (w:) R. Miliband, J. Saville (red.) *The Socialist Register 1981*, London: Merlin Press, s. 104–143.
- Nuti M. (1981b), *Poland: Socialist Renewal and Economic Collapse*, „The New Left Review” 1(130), s. 23–36.
- Nuti M. (1981c), *Socialism on Earth*, „Cambridge Journal of Economics” 5(4), s. 391–403.

⁸ Niemal pełna lista publikacji Nutiego na stronie <https://sites.google.com/site/dmarionuti/cv-and-publications/publications>; zob. też Estrin i in. 2007.

- Nuti M. (1984), *Economic Crisis in Eastern Europe: Prospects and Repercussions*, Florence: European University Institute (working paper 26).
- Nuti M. (1986), *Hidden and Repressed Inflation in Soviet-Type Economies: Definitions, Measurement and Stabilisation*, „Contributions to Political Economy” 5, s. 37–82.
- Nuti M. (1987), *Profit-Sharing and Employment: Claims and Overclaims*, „Industrial Relations” 26 (1), s. 18–29.
- Nuti M. (1988), *Perestroika: Transition between Central Planning and Market Socialism*, „Economic Policy” 3(7), s. 353–389.
- Nuti M. (1990a) *Privatisation of Socialist Economics: General Issues and the Polish Case* (w:) H. Bloomenstein, M. Marrese (red.), *The Transformation of Planned Economies*, Paris: OECD.
- Nuti M. (1990b) *Stabilisation and Reform Sequencing in the Soviet Union*, „Recherches Economiques de Louvain” 56 (2), s. 169–180.
- Nuti M. (1991a) *Market Socialism: The Model that Might Have Been but Never Was* (w:) A. Aslund (red.), *Market Socialism or the Restoration of Capitalism?*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Nuti M. (1991b) *Stabilization and Reform Sequencing in the Reform of Central Eastern Europe* (w:) S. Commander (red.) *Managing inflation in socialist economies in transition*, Washington DC: EDI Seminar Series, World Bank, s. 155–174.
- Nuti M. (1993a) *Economic Inertia in the Transitional Economies of Central Eastern Europe* (w:) M. Uvalic, E. Espa, J. Lorentzen (red.) *Impediments to the Transition in Eastern Europe*, „European Policy Studies” 1, Florence: European University Institute, s. 25–49.
- Nuti M. (1993b) *Lessons from Stabilization and Reform in Central and Eastern Europe* (w:) L. Somogyi (red.) *The Political Economy of the Transition Process in Eastern Europe*, Aldershot and Brookfield: Edward Elgar, s. 40–66.
- Nuti M. (1995a) *The Role of the State in Post-Communist Economies* (w:) C. Naastepad, S. Storm (red.), *The State and the Economic Process*, London: Edward Elgar, s. 159–176.
- Nuti M. (1995b) *Mass Privatization: Costs and Benefits of Instant Capitalism* (w:) R. Daviddi (red.), *Property Rights and Privatization in the Transition to a Market Economy*, Maastricht: EIPA, s. 103–132.
- Nuti M. (1996) *Efficiency, Equality and Enterprise Democracy* (w:) U. Pagano, R. Rowthorn (red.), *Democracy and Efficiency in the Economic Enterprise*, London, New York: Routledge Studies in Business Organizations and Networks, s. 184–206.
- Nuti M. (1997b) *Employeeism: Corporate Governance and Employee Share Ownership in Transition Economies* (w:) M.I. Blejer, M. Skreb (red.), *Macroeconomic Stabilization in Transition Economies*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 126–154.
- Nuti M. (1998), *Stocks and Stakes; the Case for Protecting Stakeholders’ Interests*, „Economic Analysis – Journal of Enterprise and Participation” 1 (1), s. 7–16.
- Nuti M. (1999), *Making Sence of the Third Way*, „Business Strategy Review” 10 (3), s. 57–67.
- Nuti M. (2002), *Governing Incomplete Globalisation*, „TIGER-WSPiZ Working Papers Series” 25, Warsaw.
- Nuti M. (2003), *Adopting the Euro in an Enlarged Union: An Obstacle Course*, „TIGER Working Papers Series” 38, Warsaw.

- Nuti M. (2004), *Kalecki and Keynes Revisited: Two Original Approaches to Demand-Determined Income – and Much More Besides* (w:) Z.L. Sadowski, A. Szeworski (red.), *Kalecki's Economics Today*, London, New York: Routledge.
- Nuti M. (2006), *Alternative Fiscal Rules for the EU New Members*, „CESifo Workshop on Euro-Area Enlargement”, Munich, 26 November „TIGER-WSPiZ Discussion Papers” 84, Warsaw.
- Nuti M. (2007a), *Managing Transition Economies* (w:) S. White, J. Batt, P. Lewis (red.), *Developments in Central and East European Politics 4*, Palgrave-Duke UP.
- Nuti M. (2007b), *Exchange Rate Policy and Economic Performance in the Transition, Conference in Honor of Padma Desai „Russia: Soviet Past; Present Performance and Future Prospects”*, New York: Columbia University, 26–27 April.
- Nuti M. (2013a), *Did we go about Transition in the Right Way?* (w:) P. Hare, G. Turley (red.), *Handbook of the Economics and Political Economy of Transition*, London, New York: Routledge, rozdz. 3, s. 48–58.
- Nuti M. (2013b), *Euroarea: Premature, Diminished Divergent*, Paper presented at a Conference on „Economic and Political crises in Europe and the United States”, University of Trento, 7–9 November.
- Nuti M. (2013c), *Austerity versus Development*, referat: „International Conference on Management and Economic Policy for Development”, Warszawa: Kozminski University, 10–11 October.
- Nuti M. (2014), *An Overview of Transition: Founding Conference, Centre for Research of Economic and Socio-cultural Development of CIS Countries, Central and Eastern Europe*, St Petersburg, 26–27 June.
- Nuti M. (2016), *Seismic Faults in the European Union: Conference in Honour of Francesco Forte „Present and Future of the EU and EMU”*, University of Rome „La Sapienza”, Faculty of Economics, 2–3 December, <http://www.insightweb.it/web/content/seismic-faults-european-union-0> (dostęp 16.01.2021).
- Nuti M. (2018a) *The rise and fall of socialism*, Berlin: DOC Research Institute, 23–24 October, https://doc-research.org/2018/05/rise_and_fall_of_socialism/ (dostęp 16.01.2021), s. 1–15.
- Nuti M. (2018) *The Rise, Fall and Future Socialism*, „Social Europe”, 25–26 September, <https://aviagemdosargonautas.net/wp-content/uploads/2018/12/Rise-Fall-Future-of-Socialism-NutiWarsawRev.pdf> (dostęp 16.01.2021), s. 1–15.

Streszczenie

Wspomnienie to jest poświęcone wybitnemu ekonomście włoskiego pochodzenia Domenico Mario Nutiemu, który znaczną część dorosłego życia spędził w Cambridge, ale którego ukochanym punktem odniesienia i przedmiotem badań naukowych była Polska. Zaczynał od prowadzonych pod kierunkiem Michała Kaleckiego studiów nad polską metodyką rachunku efektywności inwestycji, wyjątkową w ówczesnym bloku radzieckim. Kiedy z Warszawy przeniósł się do King's College University of Cambridge, kontynuował studia nad rachunkiem efektywności, pilnie śledził polskie i inne reformy gospodarcze, ale miał zarazem coraz większy wkład w krytykę współczesnej ekonomii głównego nurtu – co jest przedmiotem części drugiej tego szkicu. W części trzeciej omawiam dorobek

Nutiego w latach pracy w Europejskim Instytucie Uniwersyteckim oraz w DG II Komisji Europejskiej. Dla polskiego czytelnika szczególnie interesująca może być część czwarta, przedstawiająca jego bezpośredni i intelektualny udział w polskich reformach gospodarczych, zwłaszcza okres jego bardzo bliskiej współpracy z dwukrotnym wicepremierem i ministrem finansów Grzegorzem W. Kołodko.

Mario Nuti uważnie studiował różne typy socjalizmu – był bezkompromisowym krytykiem jego bolszewickiego wydania. Nigdy nie tracił przekonania, że socjalizm demokratyczny ma sens i może być realizowany w gospodarczej i politycznej praktyce. W obliczu stale nowych wyzwań gospodarczo-społecznych i problemów technicznych szukał socjalistycznych odpowiedzi prowadzących do systemu, który byłby bardziej sprawiedliwy i zapewniał równość szans. Przez całe życie był ideowym i żarliwym socjalistą. Mógłby być ikoną dla współczesnych socjaldemokratów, gdyby tacy jeszcze się gdzieś zabłąkali.

Słowa kluczowe: Mario Nuti, Michał Kalecki, gospodarka centralnie planowana, gospodarka rynkowa, transformacja gospodarcza

JEL: B14, B31, P21, P26

Summary

Domenico Mario Nuti, known as Mario Nuti, was an eminent Italian economist who most of his professional life spent in Cambridge, but for whom Poland has always been his beloved country and the top subject of research. His first field of study in Warsaw, under supervision of Michał Kalecki, was the Polish methodology of examining economic efficiency of investment projects which was rather unique among the Soviet Bloc countries. After Nuti moved to King's College of Cambridge University he continued research on that methodology, at the same time tightly observing economic reforms in Poland and other countries in Central and Eastern Europe. He published a lot in the latter field of research when at the University of Birmingham he directed the Centre for Russian and East European Studies. He also published then a number of important papers, critical of mainstream economics. Nuti's output in those fields of investigation is discussed in section two of this essay. Section three deals with his work at the European University Institute in Florence and as an economic adviser on Central and Eastern Europe in the Department for Economic and Financial Affairs (DG II) of the European Commission. The Polish reader may find of special interest the account of Nuti's direct involvement and his intellectual contribution to devising and implementing a new course in Poland's transformation in the years of his close cooperation with Grzegorz Kołodko, then the Deputy Prime Minister and Minister of Finance.

Nuti was an uncompromising critic of a Bolshevik mode of socialism. He examined at length various types of socialism, never abandoning hope that democratic socialism is possible and viable in its economic and political dimensions. In the face of ever new economic and social challenges he sought socialist solutions to those challenges that would make the political system just and of equal opportunities. In all his life Nuti was a passionate and true socialist. He could have been an ideological icon for Polish contemporary social democrats, should there still be any.

Keywords: Mario Nuti, Michał Kalecki, centrally planned economy, market economy, economic transformation

JEL: B14, B31, P21, P26

Резюме

Это воспоминание посвящено Доменико Марио Нути, выдающемуся экономисту итальянского происхождения, который большую часть своей взрослой жизни провел в Кембридже, но для которого любимой точкой отсчёта и предметом исследований была Польша. Его путь в науку начался с изучения польской методики расчета эффективности инвестиций под руководством Михала Калецкого – вещи, необычной для Советского блока. Переезд из Варшавы в Кингс Колледж в Кембриджском университете не остановил его работу над расчетом эффективности. Марио Нути продолжал пристально следить за польскими и другими экономическими реформами и имел растущий вклад в критику современной экономической науки главного течения, о чем рассказывается во второй части этого эссе. В третьей части я рассматриваю его вклад в науку в период работы в Институте Европейского Университета и в ГД II Европейской Комиссии. Для польского читателя особенно интересна может быть четвертая часть, представляющая его прямое и интеллектуальное участие в польских экономических реформах, особенно период его очень близкого сотрудничества с вице-премьером и министром финансов, Гжегожем В. Колодко. Нути был бескомпромиссным критиком большевистского варианта социализма. Он внимательно изучал различные типы социализма. Никогда не переставал надеяться, что демократический социализм возможен и может быть осуществлен в хозяйственной и политической практике. Перед лицом новых общественно-экономических вызовов и технических проблем он искал социалистические решения, ведущие к более справедливой системе, дающей равные шансы. Всю свою жизнь Марио Нути был идейным и горячим социалистом. Он мог бы быть образцом для современных социал-демократов, если такие еще где-то есть.

Ключевые слова: Марио Нути, Михал Калецкий, централизованная плановая экономика, рыночная экономика, экономическая трансформация

JEL: B14, B31, P21, P26